



ÇAĞDAŞ SINIF SOSYOLOJİSİNDE PSİKOSOSYAL ÇÖZÜMLEME

PSYCHOSOCIAL ANALYSIS IN CONTEMPORARY SOCIOLOGY OF CLASS

Boran Ali MERCAN*

ÖZ

Eleştirel Türkiye sınıf araştırmaları sınıf kimliği ve bilincini yapı veya eyleme odaklanarak kavramaya çalışmaktadır. Genelde işçinin kimlik ve bilinç oluşumunu işyeri ve emek süreci aksında açıklayan bu çalışmaların tartışma hattı ve bulguları önemli olmakla birlikte, sınıf oluşumu tartışmalarında psikososyal süreçlerin önemini göz ardı etmektedirler. Bu yazı psikanalitik-çekimli bir psikososyal yaklaşımla farklı sınıf habituslarının oluşum ve kriz süreçlerinin anlaşılabilirliğini ve açıklanabilirliğini ileri süren bir ön kavramsal çalışma niteliğindedir. Buna göre, belirli bir sınıfsal konumun gerektirdiği pratikler, o pratikleri mümkün kılan ve icra edildiği sahaya göre sermayeleşebilen eğilimlerin edinimi neticesinde ortaya çıkar. Eğilim edinimi ise hem psişik hem de sosyal bir süreçtir. Dolayısıyla klinik psikanalizin duygulanımsal yatırım, özdeşleşim, yansıtma ve defans (savunma) mekanizması gibi kavramlarından yararlanmaksızın belirli sınıflara özgü eğilimlerin oluşumu anlaşılabilir: Sınıf çözümlemesi eksik kalır. Bu çerçevede Britanya psikososyal sınıf yazınının sınıf habitusunun oluşumu/krizine üzerine çalışmaları Türkiye sınıf araştırmaları için ufuk açıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf, Bourdieu, Psikanaliz, Özdeşleşim, Eğilim.

* Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mercan@politics.ankara.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1125-7528>.

* Makale Geliş Tarihi: 07.12.2017
Makale Kabul Tarihi: 07.05.2018

ABSTRACT

The Turkish critical class studies have sought to understand class identity and consciousness by merely focusing on structure or agency. Although evidences of those studies focusing on workplace and labour process are important in explaining class consciousness and identity, they have simply ignored psychosocial processes in the debates of class formation. As a preliminary conceptual work, this paper suggests a psychoanalytically-infllected psychosocial approach, in understanding and explaining the processes of habitus formation and crises of differing social classes. Certain cultural practices required by a class position ensue from the acquisition of dispositions that make possible very those practices and that may function to be a capital as to the field in which to be performed. The acquisition of disposition is both a psychic and social process. Without clinical psychoanalytical concepts such as affective investment, identification, projection, defence mechanism, the formation of dispositions belonging to definite classes cannot be well understood: The analysis of class would be inadequate. The British psychosocial class literature on the formation/crisis of class habitus tends to be quite seminal for the Turkish social class studies.

Keywords: Class, Bourdieu, Psychoanalysis, Identification and Disposition.

GİRİŞ

Türkiye'de sınıf kimliği sorunsalını psikososyal bakış açısıyla ele alan bir araştırma girişimi henüz mevcut değildir. Türkiye'de sınıf meselesine ilişkin sosyal araştırma ve tartışma hattı, eleştirel ya da Marxist düşün geleneği içerisinde sınıf kavramlaştırmasına ilişkin farklılaşan görüşlerin etkisini yansıtır. Bu çerçevede iki eksen belirlemek mümkündür: İlki, vasıfsız iş gücü üzerinde artan denetim ve kontrolün işçinin daha çok vasıfsızlaşmasına yol açarak proleterleşmeyi hızlandırdığını ileri süren emek süreci teorisi (Braverman, 1974). Emek süreci teorisine göre sermaye yalnız artı değer üretimini hedef alır, üretim örgütlenmesini sürekli dönüştürür ve böylece emek üzerinde denetim ve kontrolü artırır. Emek süreci teorisi, sermaye ile emek arasındaki artan çatışmanın işçi sınıfı bilincini ve proleterleşmeyi beraberinde getirdiğini savlamıştı (Knights vd., 1985; Knights ve Wilmott, 1990). Benzer biçimde, E.P.

Thompson'dan (1963) esinlenen, eylemin sınıf kimliği ve bilinci üzerindeki belirleyici rolüne değinen Türkiye emek süreci araştırmacıları, üretim örgütlenmesinde bir araya gelen ve sömürülen işçilerin sömürü deneyimine dayalı ortak eyleminden türeyen bilinçlilik ve proleterleşmeyi vurgular (bkz. Özüğurlu, 2005; Coşkun, 2012). Buna göre, sınıf kimliği kendinde sınıftan kendisi için sınıfa giden mücadelenin üreteceği bir bilinçlilik halidir. İkinci eksen ise sınıfı yapısal bir konum olarak kavramlaştırır ve son otuz yılda endüstriyel kapitalizmin teknolojik gelişimi neticesinde mesleki temelde farklı hiyerarşik sınıfsal konumlar oluştuğunu ve farklı yapısal konumlar arasında çoklu sömürü ilişkilerinin ortaya çıktığına dikkat çeker (Wright, 1985). Bu hattı Türkiye'de sorunsallaştıran araştırmalar ise mesleki temelde belirlenmiş sınıf yapısının sınırlarını ve sınıf aidiyetinin parçalanmışlığını serimler (bkz. Geniş, 2006). Kabaca çizilen söz konusu araştırma ve tartışma hattı yapı-eylem dikotomisinin yansımalarını taşır. Her iki kavrayış sınıfı sadece üretim örgütlenmesi ekseninde ele alır ve sınıfın ideolojik-politik portresine çizmeye çalışırken psikososyal bir bakış açısını dışarıda tutar.

Eleştirel sınıf araştırmalarında yapı-eylem dikotomisini aşmaya çalışan bu makale sınıf kimliğinin ve sınıf bilincinin oluşumunu bilinçten ziyade bilinçdışına taşımayı öneriyor. Bu nedenle bu makale psişik ve sosyal olanın analizini bir araya getirecek psikanalitik çekimli psikososyal bir yaklaşımın önemini vurgulayacak (bkz. Gadd ve Jefferson, 2007). Fakat makale söz konusu yaklaşımı yine sosyoloji eksenli sınıf çözümleme geleneği içerisinde kurmayı amaçlıyor: Sosyal sınıfların bedensel ve zihinsel eğilimler kümesini *habitus* kavramıyla çözümleyen Pierre Bourdieu'nun sosyal pratik teorisi klinik psikanalizin kavramlarını kullanarak sosyal dünyanın bilinçdışında nasıl çökeldiğini, tepkiye yol açtığını, çeşitli defans(savunma) mekanizmaları ürettiğini aslında tartışmıştır (Bourdieu, 1996, 2000). Bourdieu entelektüel yaşamının son döneminde psikanalize yönelerek öznenin sermaye donanımlı bir aktöre dönüşümünü sosyal sahalara duygulanımsal yatırım (*affective investment*) ve sembolik özdeşleşim (*symbolic identification*) ile bağıntılandırarak sosyal pratik teorisini psikanalitik kavramsal çerçeve ile desteklemiştir (Bourdieu, 2000: 167). Öte yandan, Bourdieu'nun yaptığı açılımın kendi girişimiyle sınırlı kalmadığını görüyoruz: Sosyal pratik teorisiyle psikanalizi bir araya getirerek Diane Reay'in (2005) tabiriyle 'sosyal sınıfın psişik görünümünü' (*the psychic landscape of social class*) inceleyen psikososyal çalışmalardan, en azından, çağdaş Britanya sosyal sınıf yazını ekseninde bahsedebilmek mümkündür. Psikososyal başlığı altında toplulaştırılabilecek çalışmalar, kültürel sınıf analizi çerçevesinde, farklı sınıf katmanları arasında akışkanlığın imkanı, kültürel sermaye donanımlarının edinimi ve meşrutiyeti, sınıf kimliğiyle özdeşleşim gibi sorunsallar dolayısıyla sınıf *habitusu* oluşumunu ve krizini inceliyor (bkz. Walkerdine, 2009, 2010;

Savage, 2000; Savage vd., 2001; Charlesworth, 2000; Skeggs, 2004a, 2004b, 2005; Lawler 2005; Layton, 2006; Tyler, 2008; Reay, 2015). Çalışmaların ortak bulgusu işçi sınıfı/alt sınıfların orta sınıf konum ve kültürel pratiklerine duygulanımsal yatırımda bulunduğu ve orta sınıf pratikleriyle özdeşleştikleridir. Fakat alt sınıfın orta sınıf eğilimler sergilemesini orta sınıflar meşru görmediği ve negatif duygulanım aktardığı ölçüde, alt sınıfların defansif (savunmacı) bir tutum alarak kimliksizleştikleri, sınıf konumları hakkında kararsızlaştıkları tespit edilmiştir: Kararsızlık ve kimliksizleşme sınıf ayrımlarını kaldırmak yerine daha da belirginleştirir. Açıktır ki, sosyal sınıf psişik ve sosyal olanın birleşiminde bir yerde kavranmalıdır. Böylece sınıf kimliği (kimliksizliği) ve bilinci, bilinçdışı süreçler ile psikososyal eğilim oluşumunun/krizinin o yarattığı diyalektik dinamiğe bağlı olarak ortaya çıkar.

Psikososyal sınıf çözümlemesinin öneminin bilinçten ziyade bilinçdışının belirleyiciliğinde açığa çıktığını vurgulayarak ontolojik bir ön kabulden hareket etmekte fayda var: Sınıf tartışmalarının bilinçlilik (*consciousness*) ekseninde yürütülmesi ve belirli bir sınıfsal konumun öz-farkındalığı o konumun gerektirdiği nesnel bilinçlilik halinin edinimi ile açıklanması sorunludur, çünkü özne neyi niçin yaptığını ve söylediğini bilmemektedir – bilen öznenen değil, aslında bilmeyen ve eksiklikle malul bir öznenen bahsedeceğiz (Lacan, 1998:96). Psikanalitik çekimli düşünce tarzı, sözcelenen ve edimleştirilenin bilinçli olmaktan ziyade bilinçdışı pratiklere tekabül ettiğini gösterir: Dolayısıyla araştırmacının nesnel sınıf konumlarının ve çıkarlarının farkındalığıyla ilgili tartışmalara ilişkin odağında bilinçten ziyade bilinçdışının önemi vurgulanmalıdır (Hollway ve Jefferson, 2000). Psikososyal yaklaşımın sınıf çalışmalarına katkısı sınıfın sınıfın kültürel bilinçdışını serimleme gayretinde yatar. Özdeşleşim, duygulanımsal yatırım ve benzeri temel klinik psikanalitik kategori ve kavramlar böyle bir inceleme/çözümleme çabasının metodik araçları haline gelir. Sınıf kimliği ve sınıfın kültürel pratikleri, belirli bir nesne, kişi veya imgeye yönelik pozitif veya negatif enerji kateksisini ifade eden duygulanımsal yatırım (*affective investment*) ve o nesne, kişi veya imgenin tümü veya bir kısmının benliğe dahil edilmesiyle benlikte meydana gelen dönüşümü anlatan özdeşleşim (*identification*) gibi bilinçdışı mekanizmalardan bağımsız düşünülemez. Fakat söz konusu kavram şeması sadece soyut meta-kategorik bir açıklayıcı olarak kalmaz. Aynı zamanda gözlemlenebilir eğilimler kümesi, yani *habitusu* yaratır: Özdeşleşilen önemli Öteki'ne referansla beden tasarımı ve tüketim pratiklerinin dönüşümü neticesinde nesnel sınıfsal konumun toplumsal olarak kabul gören imgelerine yaklaşan ve uzaklaşan kendilik temsilleri, farklı nesnel sınıfsal konumlar arasındaki öykünme ve benzeşme pratiklerini açıklar. Psikososyal sınıf çözümleme merceği bu pratik örüntülerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Emek süreci ve üretim örgütlenmesi ekseninde sınıfı ele alan çalışmaların önemini göz ardı etmemekle birlikte, bu makale psikanalitik çekimli bir psikososyal sınıf çözümlemesine bir ön kavramsal çalışma niteliğindedir. Özellikle Bourdieu ve psikanalizi bir araya getiren çağdaş Britanya psikososyal sınıf yazınına odaklaşarak Türkiye sınıf yazını ve araştırma geleneğinin ufkunu genişletme niyetindeyiz. Amacımız skolastik-otomatik anlamda Britanya sosyal uzamına özgü araştırma sonuç ve değerlendirmelerini Türkiye'ye taşımak değil. Tersine, Britanya'da sosyal pratik teorisine odaklaşarak sınıf kimliğinin/kimiksizliğinin inşasını, aslında eğilimlerin kurumsallaşmış ve somutlanmış formlarına tekabül eden, kültürel ve sosyal sermaye kompozisyonları dolayısıyla inceleyen yazarların araştırmalarını duygulanımsal yatırım, özdeşleşim, yansıtma, aktarım ve çeşitli defansif (savunmacı) söylemlere dikkat ederek nasıl gerçekleştirdiklerini serimlemek olacak. Britanya sınıf çalışmalarından psikososyal başlığı altında toplanabilecek araştırmalarda psikanalitik süreçler ile *habitus* oluşumu arasındaki ilişkiyi analiz ettikten sonra, Türkiye'de psikososyal bakış açısından sosyal sınıf araştırmalarının nasıl yürütülebileceğine yazının sonuç bölümünde kısaca değineceğiz.

1. SINIF KİMLİĞİ (*IDENTITY*) VE ÖZDEŞLEŞİM (*IDENTIFICATIONS*)

Anglo-Amerikan literatürde sınıf çözümlemesinin iki temelde yapıldığını söylemek mümkün: İlk çözümleme hattı sınıfın belirgin bir kimlik olduğunu ileri sürer (Goldthorpe ve Marshall, 1992; Devine, 1992a, 1992b). Belirgin ve belirleyici bir kimlik olarak sınıf, nesnel toplumsal bir konumdan ötürü veya piyasada karşılaşılan fırsatlar neticesinde beliren meslekle eş değerli, gelire bağlı ve harcamayla sınırlı bir eylemlilik olarak telaffuz edilir (Goldthorpe vd. 1969). Bu hattın geliştirilmiş versiyonu farklı sosyal-sınıfsal konumların farklı bireysel ve sosyal eylemlilik biçimleri ürettiğini ileri sürer; piyasa fırsatlarının fayda ve maliyet analizi ekseninde, rasyonel bir temelde, değerlendirilmesi sınıfsal eylemlilik ve kimlik çözümlemesinin asli unsurudur (Goldthorpe, 1996). Bu bağlamda sınıf kavramı bilinç ve kültürden bağımsız çözümlenebilir bir olgudur.

İkinci çözümleme hattı ise sınıfın giderek zayıf, belirleyici olmayan, hatta kararsızlık içeren, silikleşen ve bireysel temelde tanımlanan bir kimlik olduğunu vurgular (Savage, 2000; Savage vd., 2001). İleri veya geç modernite (*late modernity*) olarak adlandırılan bu süreçte, her şeyin akış halinde olduğu bir sosyal uzamda durağan bir sınıfsal kimliği sorunlu bir kavramlaştırma (Berman, 1988). Söz konusu bakış açısı sınıfın sabit bir kimlik olarak var olabilmesinin ontolojik güvencesizlik ve risk toplumu koşullarında mümkün olmadığını ileri sürer (Beck, 1992). Öyle ki insanların güvenceli bir işe sahip olmadığı koşullarda geçmişten geleceğe yerleşik sınıfsal davranış örüntülerinin aktarılabilmesi veya hizmet sektöründe "beyaz-yakalı" bir kariyerden söz edebilmek söz konusu

olamaz (Bauman, 1991). Emek sürecinin yatay parçalandığı ve talebe göre biçimlendiği farklılaştırılmış üretim örgütlenmesinde kariyer gibi uzun dönemli bağlılıkların kurulamadığı, her an işten çıkarılabilmenin söz konusu olduğu esnetilmiş istihdam rejimi kapsamında sınıf gibi sabit bir sosyal konum–kimlikten bahsedebilmek mümkün değildir (Sennett ve Cobb, 1977; ayrıca bkz. Bauman, 1992). Bu görüşe göre, sınıf kimliğinin önemini yitirdiği, her şeyin akışlarda olduğu bir dünyada, sınıf, sosyo-ekonomik eşitsizliğin doğasının anlaşılmasında artık merkezi bir konumda değildir.

Örgütlü endüstriyel kapitalizm fazında(aşamasında) sınıf analizinin tartışma ekseninin üretim hattına ve üretici güçlere odaklaştığını görüyoruz (Lash ve Urry, 1987). Fordist üretim tarzından Post-fordizme geçiş, üretim örgütlenmesinin yeniden tasarımı, piyasa değer ve güçlerinin küreselleşmenin tüm coğrafyalara egemen olacak tarzda sınırsız yayılışı sınıfın üretim eksenli kolektif tanımlanma tarzını radikal anlamda etkilemiştir (Harvey, 1999; ayrıca bkz. Jessop, 1996). Küreselleşme süreci hiyerarşik sosyal yapıları ve bireylerin fırsat koşullarına erişimini dönüştürürken bireyin daha çok ön planda olduğu; tüketim davranışı örüntüleri, yaşam tarzı ve hazların öznellik konumlarını belirlediği bir süreç, sınıfın bireysel deneyimini belirginleştirmiştir (Giddens, 1990; Young, 1999; Gillies, 2005). Farklı kimliklerin ve sosyal çıkarların şekillendirdiği bir uzamda sınıf önceden belirleyici bir kimlik olmasına karşın artık birincil önemini yitirmiştir. Bu yüzden çalışmalar sınıfsal parçalanmayı, kararsızlığı ve belirsizliği ortaya çıkarmıştır (Crompton, 1998; Savage, 2000).

Fakat sınıfsal çözümleme hattının her iki kutbunun ortak noktası sınıfı ırk, etnisite ve cinsiyet gibi tanımlanabilir bir pozitive olarak ön kabul etmeleridir. Bahsi geçen iki çözümleme kutbunun ortak sorunu kimliği özsel bir sabite olarak zımnen kabul etmeleridir: Sınıf kimliği belirli bir kişinin sahip olduğu nitelikler bağlamında pozitif bir tanımlama içerir. Sabit bir pozitive olarak sınıf kimliği kavramsallaştırmasına karşı, ‘psikanalitik-çekimli psikososyal’ bir bakış açısıyla sınıfı ele almak sınırsız sayıda farklı kimlik arasında sınıf kimliğinin oluşumsal dinamiğini anlamak adına son derece önemlidir (Gadd and Jefferson, 2007). Böylesi alternatif bir çözümlemeye giriş şu varsayımı beraberinde getirir: Özne, kurucu olarak eksiktir. Freud’un bilinç ve bilinçdışı arasında *spaltung* olarak ifade ettiği yarılmayı ontolojik bir ön kabul haline getirerek radikalleştiren Lacan, özneyi sabit bir pozitive olarak kabul edip epistemolojik bir çözümleme yapmak yerine; özneye dair negatif ontolojik bir ön kabul ile işe başlar (Lacan, 2006:435). Buna göre öznenin eksikliği-negativitesi kimliği bir pozitive olarak kuran asli ontolojik zemindir. Bir pozitive olarak kimliğin (*identity*) mümkün olmadığı, fakat özdeşleşim (*identification*) ya da kimlikleşme süreçlerini mümkün kılan söz konusu ön kabul öznenin aktörleşebilmesinin ön koşuludur (Stavrakakis, 1999: 16, 35–9). Ontolojik eksiklikle malul özne özdeşleşerek

(ontolojik düzeyde eksik/nihai olarak başarısız) kimlik(ler) edinir ve aktörleşir. Özdeşleşme kimliğe özgü çeşitli eğilimlerin oluşum (inşa) ya da oluşamama (kriz) uğrağıdır; aynı zamanda, aşağıda göreceğimiz üzere, Bourdieu'nun psikanalitik içerimli çözümlerinde sosyal sahaların gerektirdiği sermaye donanımlarının da kökeninde yatar.

Diğer yandan, öznenin bütünlüğünün, tamlığının imkansızlığı kategorik bir tanımlama olarak kimliğin de imkansızlığını beraberinde getirir. Eğer kimlik imkansız bir tanımlama ise, kimliğin bütünlüğüne dair herhangi bir adlandırma ve oluşturulacak ikilikler de imkansız olacaktır. Örneğin birey vs. toplum, özne vs. nesne, teklik vs. çokluk ve benzeri ikiliklerin ontolojik düzeyde imkansız olması sınıf çözümlemesine içkin bireysel vs. sosyal ikiliğini de ortadan kaldıracaktır (Stavrakakis, 1999: 38, 40–5). Bir bütünlük, tamlık olarak kimliğin imkansızlığı fakat özdeşleşim (kimlikleşme) süreçlerinin ön kabulü, psikososyal sınıf çözümlemesinin sadece bireysel düzeyde değil aynı zamanda sosyal düzeyde de geçerli olacağını rahatlıkla ileri sürebilmemize yardımcı olur ve böylece birey vs. sosyal gibi ikilikleri de aşmamızı sağlar.

Kısaca, bir tamlık olarak sınıfın kararsız (imkansız) fakat sınıfla özdeşleşimin mümkün olduğu ve sınıfın da diğer öznellik konumları arasında sadece *bir* öznellik konumuna tekabül ettiğini görmemiz gerekir; sınıfın diğer kimlikler arasında asli bir konuma *kendiliğinden* sahip olduğu iddia edilemez (bkz. Laclau ve Mouffe, 1985).

2. SOSYAL PRATİK TEORİSİNDE PSİKANALİZİN ROLÜ: PSİKOSOSYALE YÖNELİM

Sınıf çözümlemelerinde egemen ikiliklere karşı, Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu, sınıfı tanıma arayışı ve iktidar mücadelesi gibi bir pozitivite inşası temelinde tanımlar. Bourdieu, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra en önemli sınıf araştırmalarından biri olan ve mesleki farklılaşmayı dikkate alarak Fransız toplumunun farklı sınıfsal katmanlarının beğeni ve tüketim pratiklerindeki en ince farklılıklardan hareketle sınıf çatışma ve ayrımlarının kültürel alanda nasıl tezahür ettiğini incelediği *Distinction* (1984) adlı eserinde, sınıfın itibar ve öz-saygınlık algısıyla ilişkisini ortaya koyarak bu olgunun sadece sosyal bir kavram olmadığını, aynı zamanda psikososyal bir dinamikle yakından ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, kültürel tüketim alanında gözlemlenen, bireyin kendi öznelliğine aitmiş gibi gözüken ama aslında daha geniş ölçekli ve karmaşık sosyal belirlenimlerin ürünü olan psikolojik nitelikte beğeni ve yargıların bütünü bireyin bilinç topografyasına yerleşmiş sosyal anlamlandırma şemalarının ürünü olarak tezahür eder. Çeşitli metaların ve hizmetlerin tüketim tarzında somutlanan sınıfın kendini ayırmama ve farklılaştırma pratikleri sosyal olanın doğasındaki *sosyalleşmiş*-psikolojiyi açığa

çıkarr. Böylesine bir çözümlene, hem sosyal yapının içerisinde eyleyen öznelliğın bireysel ölçekte sınıfı bir kimlik olarak pratik etmesini mümkün kılan sosyal, ekonomik ve kültürel ‘bir yatkınlık, meyil veya temayülü’ ifade eden eğilimlerin (*dispositions*) kazanımını (Bourdieu, 1977: 214), hem de bu eğilimleri kazanırken işleyen özdeşleşim (*identification*) gibi psikanalitik süreçleri inceleyebilmemizi mümkün kılar.

Bourdieu’nun psikanalizle olan ilişkisi son derece gerilimli olmuş ve yaşamının sadece son yıllarında, *The Rules of Art* (1996) ve *Pascalian Meditations* (2000) adlı eserlerinde belirli bir açıklığa kavuşmuştur. Özellikle son eserinde, Bourdieu, psikanalize olan gönülsüzlüğünü psikanalitik kavramları kendi çözümlemesine katma çabasıyla giderir: *Habitus* oluşumunda duygulanımların (*affect*) rolüne işaret eder. Buna göre *habitusu* oluşturan eğilimler kümesi bir maruz kalma sürecine karşı belirir. Bourdieu bir şeye eğilimli olmanın o şeye maruz kalmaktan geçtiğini, çünkü bedenın bütün bir dünyanın yüküyle, derdiyle, tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ifade eder: Dünyaya açık olmak, maruz kalmak anlamına gelirken, söz konusu maruz kalma hali dünyayı aynı zamanda tevhit eder, yani bedene ve zihne dahil eder (Bourdieu, 2000: 140–1). *Habitus*’un psikososyal boyutu, eğilimler sisteminin ‘bir kimsenin sempati ve antipatisini, şefkat ve nefretini, beğeni ve tiksintisini yönlendiren var olma arzusunu belirli şekillerde yaratmaya çalışan bir imkan’ olarak tanımlamasında yatar (Bourdieu, 2000: 150). *Habitus* sosyal sahalara maruz kalma sürecinde ortaya çıkan ve çökelen (*sedimente* olan) tutkular, güdüler ve duygulanımsal etkileşimlerdir.

Bourdieu’nun *habitus* kavramını ifade eden eğilimlerin oluşumu, öznenin içine doğduğu aile ortamında edinilen ve farklı sahalarda formel veya enformel pedagojik eğitimle yapılaşan ve yapılandıran pek çok özelliğın, tutumun, tavrın ve niteliğın özümsemesi, aktörün kişiliğini oluşturacak şekilde asimile edilmesini anlatır (Bourdieu, 1977, 1984, 1990). Bu nedenle, Bourdieu’nun sosyal pratik teorisi, her ne kadar psikanalize mesafeli dursa da psikanalitik retoriğı kullanmanın ötesine geçer (bkz. Wacquant, 2016). *Habitus* oluşumu temelde bilinçdışı ve duygulanımsal bir süreç olarak tezahür eder: Hislerin ve duygulanımların bilinçdışı bir dinamizmle olağanlaşıp sıradanlaştığı eğilimler duruş, bakış, jest, tarz, sosyal alana yayılma, aksan ve ses tonu ve benzeri çok sayıda gözle görülebilir formlar alır. Geçmiş pratik geleceğe yön verirken bilinçli sergilenmeyen sınırsız sayıda beden dolayımıyla ve beden üzerinde kendini ifade etme tarzı açığa çıkar. Bedenle zihinsel şemalar arasındaki uyumun bilinçdışı tezahür ettiği örüntüler olan söz, duruş, jest vb. ifade tarzları hali hazırdaki evrensel his ve deneyimlerin etkisi altında şekillenir (Bourdieu, 1984: 474–6). Bedensel ve zihinsel eğilimler kümesinin oluşum ve kriz analizi aslında bize hislerin, duygulanımların ve duyguların bilinçdışı oluşum ve kriz süreçlerini

serimler. Örneğin, Bourdieu, Güney Fransa kırsalında kentli değer ve normların cezbediği kadınlara sunabilecek herhangi bir çekici niteliği olmayan toprağa bağlı köylü erkeklerin *habitusundaki* yarılmayı anlatırken aslında libidinal ekonominin geçirdiği kolektif krizi de anlatır (Bourdieu, 2008). Keza, Wacquant boksörlerin *habitusunu* incelerken dövüş sporlarında usta olacak bir aktörün eğilimsel oluşumlarında *shevi (carnal)* tutkuların oldukça önemli bir rol oynadığını saptar. Maddi ve fiziksel gelişimin devindiricisi olan metapsikolojik duygulanım, arzu ve keyif (*jouissance*) hayati bir bileşen olarak hem boksör/dövüşçünün beden ve zihin haritasını oluşturur, hem de dövüş sporları sahasını yapılandırır (Wacquant, 2005:470). Başka bir deyişle duygulanımlar (*affect*) ve arzular (*desire*) *habitus* oluşumunda dinamik ve kilit bir konumdadır.

Bourdieu, psikanalizin göz ardı ettiği birtakım kavramlara sosyolojinin önem atfederek aslında psikanalizi bir anlamda tamamladığını fakat ikame etmediğini belirtir (2000: 198). Bourdieu'ya göre sosyoloji ve psikanaliz sosyal ilişki sahalarındaki duygulanımsal yatırımların kökenine inebilmek için güçlerini birleştirmelidir (2000: 199). İki disiplinin bir *sosyoanaliz* haline geldiği ortak problematik ise *habitus* kavramında somutlanır (bkz. Steinmetz, 2014). *Habitus* oluşumunda doğrudan Freud'a referansla libido ve nesne ilişkilerini incelemesi Bourdieu'nun sosyal pratik teorisinde psikanalitik kategorilerin önemini açığa çıkarır (Fourny, 2000: 103, 110). Eğilimler ve yatkınlıklar matriksi olarak *habitus* yansıtma (*projection*), özdeşleşim (*identification*), aktarım (*transference*) ve yüceltme (*sublimation*) gibi süreçlerde tezahür eden sayısız etkileşim dolayısıyla çökeler – sedimente olur (Bourdieu, 2000: 197). Zorunluluğun keyfiyet karşısındaki sınıfsal niteliği göz önüne alınırsa, Bourdieu'ya göre işçi sınıfı veya alt sınıfların *habitusu* zorunluluk (*necessity*) haline maruz kalmaya karşı bir bilinçdışı savunma mekanizması (*defence mechanism*) yahut bir bastırma süreci olarak işler (Bourdieu, 2000: 232–3).

Bourdieu'nun eserlerinde duygulanımların (*affects*) *habitusu* oluşturmak adına ne ölçüde rol oynadığı ve nasıl bir değişim meydana getirdiği açık değildir; bilişsel ve bilinçdışı-duygulanımsal olan arasındaki ayırım genelde belirsizdir (Probyn, 2004; Reed-Danahay, 2005). Bourdieu psikanalizin klinik kategorilerini daha çok metafor düzeyinde ve genelde dağınık bir biçimde kullanmış, kavramları yeterince açıklanmamış ve belirli belirsiz telaffuz etmiştir. Fakat Bourdieu duygulanım (*affect*) kavramını gayet Freudiyen bir tarzda anlar. Duygulanımın Freud'un analizinde bir ihtiyacın tatminine yönelik içgüdüsel bir itkinin (*drive*) enerji boyutuna tekabül ettiği veya kısaca libidinal bir enerji olduğu düşünülürse (Freud, 1991), Bourdieu duygulanımı benzer bir biyolojik temelde kavrar. Bourdieu, tıpkı Freud gibi, duygulanımı evrensel ve biyolojik düzeyde anlamlandırır, fakat söz konusu enerjinin sevgi, öfke, nefret ve saygınlık gibi sembolik adlandırılış biçimlerinin kültürel olarak koşullandığına işaret eder.

Başka bir deyişle, Bourdieu, Freud'un izinde, duygulanımın temeli olan libidinal enerjiyi 'farklılaşmamış bir itki' halinde biyolojik bir fenomen olarak kabul eder (Bourdieu, 1998: 78). Fakat güdülere kültürel dokusunu kazandıracak ve bireysel-kolektif rengini verecek olan ise bizatihi sosyal mücadele sahalarıdır. Temelde biyolojik olan libido insanları çeşitli sosyal sahalarla ilgilenmeye, o sahalarla yatırım yapmaya, o sahaların kurallarıyla özdeşleşmeye, kısaca, sahalarla dair tutkular edinmeye yönlendirdiğinde kültürel bir nitelik kazanır. Bourdieu *The Rules of Art* (1996) isimli eserinde sosyal libido kavramını önerir; Bourdieu'ya göre sosyal libido somutlandığı ve sürdürüldüğü iktidar sahalarına göre değişir (aktaran Steinmetz, 2014: 204). Bourdieu, açıkça biyo-kültürel bir yaklaşımla, psikanalizin kurucu ilkesi olan libidoyu sosyal analizinin merkezine yerleştirir (Crossley, 2001). Sosyal pratik teorisinde duygular sosyal sahaların yüklendiği bir enerji olarak karşımıza çıkar. Öyle ki duygular geçmiş deneyimlerin kodladığı hisler olarak pratiğin deneyimsel boyutuna eşlik ederken aynı zamanda geçmiş pratiklerin tekrarını güçlendirir. Birey, eğilimlerin yeniden üretimini engelleyecek bir durumla karşı karşıya kaldığında kaygılı (*anxiety*) bir duygulanımın içerisine girer (Bourdieu, 1990: 292). Sahalara aşına olmak saha kurallarının duygu haritasını içselleştirmek ve *habitusu* uyarlamak/veya krize girmek anlamına gelecektir. Bourdieu'ya göre sahalar kendinde çatışma alanları olarak kabul edilemez. Aynı zamanda karşılıklı özdeşleşim, libidinal (duygulanımsal) yatırım, tanınma uzamlarıdır (Steinmetz, 2008). Bourdieu'nun felsefi antropolojisinin temel varsayımı olan tanınma arzusu sosyal mücadele sahalarına girişte belirir.

3. ÖTEKİ, TANINMA ARAYIŞI VE ÖZDEŞLEŞİM

Öteki'nin *habitus* oluşumundaki rolü ve metapsikolojik etkisi, Bourdieu'nun aşırı sablonlaştırılmış sosyolojisinde göz ardı edilen sosyal antropolojik felsefesini dikkate almayı gerektirir. Bourdieu'da tanınma arayışı (*the search of recognition*) bütün sahalardaki sosyal çatışma ve antagonizmaların temelini oluşturur ve dil ile psikanalitik çözümlemeyi de beraberinde getirir. Sosyal pratik teorisinin *habitus*-sermaye ve saha kavramsal üçlemesinin eksenini ontolojik tanınma kaygısı oluşturur:

Bir kimse bir başka yatırım nesnesi lehine 'öz-sevgisini' feda edebilmek ve böylece bütün bir öğrenimin ön gerekliliklerinden biri olan sosyal oyuna uzun ömürlü bir eğilimi yerleştirebilmek için, elementer biçimleri içerisinde pedagojik çalışmanın sonraki yatırımlarının tamamının kökeninde mevcut olan devindiricilerden birine dayandığını varsayabilir: Tanınma arayışı. (Bourdieu, 2000: 166)

Bourdieu sosyal sahalarla girişin asli nedenini aktörün kendisine yönelik narsisistik arzusundan sosyal dünyada tanınma ve var olabilme arzusuna kayışla

açıklıyor. Bourdieu'nun felsefi sosyal antropolojisinin temelini oluşturan tanınma arzusu farklı sermaye donanımlarıyla örüntülü bir ilişkisellik olarak *sosyalin* rekabet halinde ve antagonistik bir çerçevede kurulmasına yol açar. Tanınma arayışı ontolojik bir dramının ön kabulü olmasına karşın aynı zamanda psikanalitik içerimleri olan bir argümandır. Kojève'nin Hegel'in efendi-köle diyalektiği okumasına benzer – ki Bourdieu Kojève'den etkilenen Lacan'ı zımnen takip ederek – tanınma arayışının öznenin oedipal baba kuralını (*nom-du-pere*) kabul etmesi ve sembolik düzleme adım atmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürer. Tanınma arzusu, çocukluk döneminde karşı cinsten ebeveyn duyulan sevginin hemcins ebeveyn tarafından engellenmesi ve arzunun başka nesne ve kişilere kanalize edilmesiyle başlayan ontolojik eksikliğin hem sebebi, hem de eksiği kapatacak arayışın ve egonun oluşum koşuludur (Stavrakakis, 1999: 17–9). Böylesine bir arzu öznellikten aktörlüğe geçişte varlığın olumsuzluğuna ve söz konusu olumsuzluğu gidermede kimlik inşasının gerekliliğine işaret eder (Bourdieu, 2000: 167). Sosyal sahalarda yer almak ve varlığın olumsuzluğunu örtmek o sahaların kuralını tanımayı, yani hem sivilleşerek aşırı cinsel güdü ve öfkeyi dizginlemeyi, hem de sahaların gerektirdiği sermaye donanımını kazanmayı gerektirir: 'Birey kendisine ancak bir isim bahşedilerek, bir grup ve kurum içerisinden bir işlev tahsis edilerek varlığın olumsuzluğundan, sınırlılığından ve nihai absürtlüğünden kaçabileceğini umabilir' (Wacquant, 2007: 265). Farklı sosyal sahalarda isimlendirilmek, oyuna dahil olmak, sosyal pratik teorisinde farklı sermaye donanımlarına sahip olmak anlamına gelirken, psikanalizde ise bu süreç sembolik özdeşleşimler dolayısıyla ego katmanları oluşturmak anlamına gelecektir.

Özdeşleşim, Bourdieu'nun sosyal pratik teorisinde psikanalizin rolünü anlayabilmemiz için son derece önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar. Psikanalitik teoride bir kimsenin kendisini bir başkasının belirleyici özelliğinde fark etmesi ve o özelliği özümsemesiyle yaşadığı dönüşümü ifade eden özdeşleşim 'öznenin kendi-temsiline bir değişimi' işaret eder (Sandler, 1988: 11). Özdeşleşim kavramı Freud'un *The Ego and the Id* ([1923] 2001) ve *The Group Psychology and the Analysis of the Ego* ([1921] 1975) adlı eserlerindeki çözümlemelerinde detaylanır. Freud için özdeşleşim insan öznenin ve kişiliğin kurucu psişik operasyonudur ve kavramın neye gönderide bulunduğu ilişkin üç açıklama getirir: Öncelikle, özdeşleşim bir nesneyle kurulan duygusal bağın özgün biçimidir; ikincisi, özdeşleşim nesneyi egoda özümseyerek, kaybedilen nesneyle kurulan libidinal bağı geriye dönük (regresif) ikame eder; son olarak, arzu nesnesi olmayan öteki kişilerle ortak olan bir özelliğin algılanması neticesinde ortaya çıkar (Freud, [1921] 1975: 65). İlk açıklamadan hareket edersek, birincil (*primary*) ve ilksel (*primitive*) özdeşleşim öznenin bir kimse veya bir nesne ile kurduğu duygusal bağlılığa işaret eder. Anne veya karşıt cins

ebeveyn ilk özdeşleşim unsuru olarak karşımıza çıkar. Freud'a göre, karşı cinsten ebeveyne duyulan sevginin aynı cins ebeveyn tarafından sekteye uğratılması aynı cins ebeveyne karşı duyulan düşmanlığı beraberinde getirir. Oedipal süreçten kaynaklanan aynı cins ebeveyne duyulan hem sevgi hem de düşmanlık gibi duyguların yarattığı müphemlikten dolayı türeyen nesne seçimi (*object-choice*) ancak özdeşleşimle giderilir. Başka bir ifadeyle, Freud'un açıkladığı üzere, anneye olan sevgisinden dolayı babasının yerini düşmanca almak isteyen çocuğun histerik semptomu annesine olan sevgisinde nesneleşir ve babasının yerini alma arzusundan kaynaklanan suçlulukta açığa çıkar (Freud, [1921] 1975: 64). Dolayısıyla, aynı cins ebeveynle ve ahlaki kural-normlarla özdeşleşim geriye dönük biçimde arzu-nesnesinin yerini alır; özne, arzu nesnesinden kopmak durumundadır. Arzu nesnesinin kaybı ve kaybedilen nesneyi Öteki'nde arama girişimi, özdeşleşim kavramını psikanalizde tamlayan bir diğer kategori olarak arzu-nesnesi kavramıyla yakından ilişkilidir.

İkincil özdeşleşim arzu nesnesinin kaybıyla ortaya çıkar. Kayıp arzu nesnesiyle özdeşleşim kendini dışarıda arayan öznenin ego inşa sürecinin ve kişiliğin oluşumunun başlangıcıdır. Jacques Lacan, özdeşleşim ve ego arasındaki ilişkiyi oldukça iyi aktaran bir teorisyen olarak özdeşleşimi öznenin kendini bir imgede tanımasıyla meydana gelen dönüşüm olarak ifade eder; özne imgeyi kendi olarak kabul eder. Lacan imgesel özdeşleşim ile sembolik özdeşleşimi ayırır. Ego ayna aşamasında (*mirror stage*) imgesel özdeşleşim sürecinde ortaya çıkar. Altı ile on sekiz aylık bebek metaforik bir aynada bir bütünlük imgesiyle karşılaşır ve karşılaştığı şaşkıncı ve bir o kadar büyüleyici imgeyle özdeşleşir. Öznenin kendisine dışsal bir imgeyle özdeşleşmesi bir yabancılaşma olarak egonun oluşumunun kurucu fazı olarak rol oynar (Lacan, 2006: 75–81). Böylece ego öznenin olmayı arzuladığı konuma karşılık gelmesi bakımından ideali yansıtır: İdeal ego. Fakat, öte yandan, ayna aşamasındaki karşılaşma geçici ve travmatiktir; imgesel bütünlüğün karşısında kendi parçalı ve kısımsal olma halini kavrayan bebek Öteki'nin imgesinden kendine doğru yabancılaşır. Bu karşılaşma bir daha yakalanamayacak bütünlük-tamlık hissinden (kaybedilen ve tam da bu yüzden arzulanan nesneden) kopuşu imler. Özne bu arayışı imgeselden sembolik düzlemde arayacaktır. Sembolik özdeşleşim oedipal baba kuralının kendisiyle özdeşleşmektir ve ahlaki normların kabulünü ifade eder. Bu nedenle egonun ideali olarak ortaya çıkar. Egonun ulaşacağı ve Öteki tarafından onaylanacağı konuma tekabül eder: Ego ideal. İmgeselden sembolik düzleme geçen, toplum kuralıyla tanışan özne saldırganlığını ve libidosunu bastırır ve gerçeklikle uyumlanarak sosyal yaşamın kurallarını öğrenir (Lacan, 2006: 559–71).

Lacan'ın Sembolik düzen analizi Bourdieu'nun saha analizinin işleyişi ve sosyal sahalarda öznenin üretimini mümkün kılan psikososyal temelleri anlatır

(bkz. Bourdieu, 2000: 166–7). Öznenin Sembolik düzene kaçınılmaz girişi bir kimsenin ‘ekonomik sermayeye dönüştürülebilir ve eğitimsel kalifikasyonlar şeklinde kurumsallaştırılabilir beceri ve kapasitelere’ tekabül eden kültürel sermayesini (Bourdieu, 1986: 243) tanıtırma arzusunu ve o sermayenin ötekiler tarafından da tanınmasını açıklar (Steinmetz, 2014: 213). Sembolik sermaye kültürel sermayenin ‘farklı sermaye türlerinin bir kere meşru olarak algılanıp tanındığında aldığı formdur’ (Bourdieu, 1987: 4). Sembolik sermaye, yüksek düzeyde kültürel sermaye sahibinin bu sermaye türünden yoksun olanlar üzerinde yarattığı sembolik şiddetin ürünüdür. Bourdieu’nun sembolik sermaye kavramıyla vurgulamaya çalıştığı bir sahadaki tüm aktörlerin tanınma talebidir; çeşitli kültürel konumların, *habitus*ların, beğenilerin ve hiyerarşinin tanınmasına dayalı karşılıklı talepleri ifade eder. Efendi-köle diyalektiği çerçevesinde dominant-efendi olanın domine edilen-köle tarafından tanınmaya ihtiyaç duyması her iki tarafın da hiyerarşik tanınma sistemi etrafında yapılaşan kapsayıcı bir sistemin öznelere olmalarından ileri gelir. Sembolik düzen, Bourdieu’nun (1987: 3) birbirine dışsal olarak tanımlanan ve farklılaşan konumlardan oluşan sosyal uzam–sistem kavramlaştırmasının Lacancı psikanalizdeki yerine tekabül eder. Bireyler Lacan’ın büyük Öteki olarak adlandırdığı ilkeye boyun eğerek Sembolik düzene adım atar; kuralla beraber tüm toplum, kültür, dil ve insan düzeni kurulur (Steinmetz, 2014: 212). Sembolik düzene adım atmak dominant sınıfın üyelerinin de tıpkı domine edilenler gibi kuralla boyun eğeceği anlamına gelir. Baba kuralı tarafından tanınma arzusu öznelliğin temelidir; dominant veya domine edilen her birey sembolik düzleme kuralı tanıyarak ve tanınarak geçiş yapar. Her bir sınıf bir öteki sınıfın sosyal aynasında kendi imgesini görür. Sembolik düzen öznenin tanınma talep eder ve tanınmayı bahşeder (Steinmetz, 2014: 212-3). Bourdieu’nun geç dönem düşünce izleğini sürdürürsek bir sınıfa mensup olmak ve o sınıfla aidiyet bağı kurmak da tereddütsüz benzer bir psişik ve ontolojik dramayı ön gerekli kılacaktır. Bu bağlamda, bir sınıfa ait olmak o sınıfa ait olmanın kurallarını, yani oedipal baba kuralını tanımak ve kendini tanıtmak ve böylece o konumda bulunmanın meşru görülmesi anlamına gelecektir.

Kısaca, arzulardan ve tutkularından azade bir aktör-saha kompozisyonu yoktur. Bu nedenledir ki sosyal pratik teorisi, dikotomileri aşan bir tarzda, *habitus* kavramı dolayısıyla sosyolojiyle psikanalizi birbirine bağlar (Wacquant, 2007). Psikanalizle sadece söylem düzeyinde bir yakınlık kurmaktan öteye geçen sosyal pratik teorisi, eğilimlerin bilişsel, bedensel ve duygulanımsal şekillenme safhasında Öteki’nin sosyo-psişik topografyayı ve kendiliğin temsil tarzlarını etkilemedeki gücünü kabul eder (Steinmetz, 2008). Öteki ile özdeşleşmek, formel veya enformel pedagojik bir eğitimsel süreçle, özneyi aktörleştirecek ve belirli konumları temsil etmesini sağlayabilecek donanımı kazandıran temel bir psikososyal süreç olarak belirir. Psikanalizin temel klinik kategorilerinden biri

olan özdeşleşim, Bourdieu sosyolojisinde zımnen, öznelerin kendilerine yönelik narsistik sevgiyi bir Öteki'ne yönelttiği ve onun özelliklerinin bir kısmını veya tamamını özümseyerek hem saha kuralını tanıdığı, hem de sahanın gerektirdiği eğilimleri edinerek aktörleştiği ontolojik bir ön kabul halini alır. Siyasal ve sosyal çeşitli öznellik konumlarının oluşmasını sağlayan temel bir psikanalitik kavram olarak sembolik özdeşleşim, mantıksal olarak, sınıfsal konumların ve eğilimlerin de inşasında hayati rol oynar. Kimliklerin oluşumu bir kişinin-Öteki'nin belirli bir imgesiyle özdeşleşim neticesinde ortaya çıkan ego katmanlarına tekabül ediyorsa; alt, orta ve üst sınıfsal konumların zaman içerisinde yapılaşmış kültürel eğilimler bütününe sahip ideal bir sınıf konumuna ulaşmak da o konumla özdeşleşmeyi gerekli kılacaktır.

4. ÇAĞDAŞ BRİTANYA SINIF YAZININDA PSİKOSOSYAL YAKLAŞIM

Kültürel pratiklerin sınıf çatışmasının bir parçası olarak görüldüğü çağdaş toplumlarda kültürün rolüne vurgu yapan Britanya sınıf yazını, sınıf kavramını Bourdieu'nun ele aldığı şekilde, salt bir sınıfsal eşitsizlik kategorisi olarak değerlendirmemekte (bkz. Bourdieu, 1984), bununla birlikte ırk, cinsiyet ve etnik köken gibi diğer kimlik türlerini ve eşitsizlikleri de dikkate almaktadır (Bennet vd., 2009; Hage, 1998; Savage, 2000, 2005, 2007). Kültürel tüketim alanında yoğunlaşan sınıf haritası çıkarma girişiminde bulunan çağdaş Britanya sınıf yazını, özellikle son yirmi yılda, duygulanımsal yatırım, özdeşleşim ve aktarım gibi temel psikanalitik kategorileri işe koşarak *habitus* ve sınıf ilişkilerinin psişik vektörü hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Psikososyal bakış açısıyla şekillenen sosyolojik sınıf araştırmaları Reay'in 'sınıfın psişik görünümü' (2005) olarak adlandırdığı yeni bir kavramsal hatta ilerliyor. Özellikle son yirmi yılda sınıfın psişik portresini sunmaya çalışan yazarların işyeri, endüstri ve mahalli toplulukların neo-liberal çözümünde sınıf kimliğinin duygulanımsal boyutu (Walkerdine, 2009, 2010; Walkerdine ve Bansel, 2010; Kirk; 2007; Rogaly ve Taylor, 2009); sınıf *habitusunun* eğitim uzamında psikososyal şekillenışı (Lucey and Reay, 2000; Reay, 2004, 2005, 2008; Reay ve Lucey, 2003); cinsiyet, sınıf ve özdeşleşim ilişkisi (Skeggs, 1997, 2004a, 2004b, 2005, 2010); sınıfsal kimliğe yönelik negatif duygulanımlar (Charlesworth, 2000; Savage vd., 2001; Lawler 2005; Layton, 2006; Tyler, 2008); sınıfın psiko-moral analizi (Sayer, 2005) gibi temalar etrafında psikanalitik-çekimli (*psychoanalytically-inflected*) bir bakış açısıyla sosyal sınıfı tartıştıklarını görüyoruz. İlgili çalışmalar klinik psikanalizin duygulanımsal yatırım ve özdeşleşim gibi kavramlarını kullanarak sınıf kimliği ve konumuyla olan psişik ilişkinin sosyal boyutuna dikkat çekmektedir.

Psikososyal sınıf çalışmaları *habitus* ve libidinal enerji potansını ifade eden duygulanımının (*affect*) iç içe geçtiğini tespit etmektedir. Beğenmek, iyi

hissetmek, haz duymak, rahat olmak karşısında beğenmemek, kötü hissetmek, rahatsız olmak, tiksirmek, iğrenmek ve benzeri duygulanımlar bilinçdışı pratikleştirilen sınıfa özgülenebilecek tepkiler olarak tezahür etmekte ve böylece duygulanımsal yatırımların ve özdeşleşimlerin yönünü belirlerken sınıfsal konumlar arasındaki sınırları belirginleştirmektedir (Tyler, 2008; Skeggs, 2010; Lawler, 2005). Pek çok Britanya sosyal sınıf çalışmasında bulguların orta sınıfların alt-sınıf mekan, beden, davranış ve tüketim tarzlarına yönelik aşağılama, küçümseme, hor görme pratikleri orta sınıf (ve karşısında işçi sınıfı/alt sınıfın) *habitus*uyla bilinçdışı duygulanımların ne kadar iç içe geçtiğini ve sınıfsal kimliklerin ben vs. Öteki ayrımında inşa edildiğini göstermektedir (Layton, 2006; Skeggs, 2004a, 2004b). Sadece meslek, gelir durumu ve tüketim pratikleri değil, bilinçdışı duygulanımların da sınıfsal konumlanma hatlarının kültürel boyutlarını belirlediği tespit edilmektedir. Örneğin, Tyler (2008) ve Skeggs'in (1997, 2005) çalışmaları, İngiliz işçi sınıfı kadınlarının kültürel tüketim pratikleri ve davranış kalıplarına yönelik popüler medyanın da etkisiyle beliren negatif sosyal etiketlemenin yine işçi sınıfı kadınları tarafından nasıl bir duygulanımla karşılandığı ve bu etiketlemeyle mücadele ederken işçi/alt sınıf kültürel pratiklerin hem alt sınıf, hem de orta sınıf konumlarının sınırlarını nasıl (yeniden) ürettiğini serimler. 'Chav' ve 'Essex girl' gibi sembolik sosyal etiketlerin alt sınıf kadınların kendilik temsillerinin argo karşılığının ötesinde birer kalıp yargı olarak işlemektedir: Henüz ergenlik çağında çocuk sahibi, evlenmemiş, abartılı makyaj ve dikkat çekici kıyafetler giyen, sokak ortasında bağırarak ve hiçbir görgü kuralını dikkate almayan bir sosyal tipi ifade eden bu tip terimler özdeşleşilmemesi (*disidentification*), kaçınılması gereken bir sosyal tipi imler (Skeggs, 2005: 965–7). Böylece Essex kızı orta sınıfın, alt sınıf kadınlara karşı korku ve tiksintisinin somutlanmış bir duygulanımı ifade eder ve orta sınıfın kültürel temsil sınırlarında beliren ayrımları yeniden üretir: Orta sınıf kadın Essex kızı gibi olmayandır. Sınıfın kendilik temsili olarak beliren sosyal tip kalıpları, aynı zamanda, alt sınıf kadınların da kendilerine dönük bakışını belirlemekte, orta sınıf kadınların bakışı üzerinden alt sınıf kadınlar hor görülen değerler kümesinden kaçınmakta ve böylece orta sınıf konumunun sınırlarını yeniden üretmektedir (Skeggs, 1997). Bu aynı zamanda Skeggs'in 'kurucu limit' olarak adlandırdığı orta sınıf kadınların sınıfsal değerlerinin sınırlarını temsil eden kabanın karşısında nazik, abartının karşısında mütevazı, sapkın olanın karşısında olağan, ağır başlı 'iyi' kültürel pratiklerin olumlanmasına gönderide bulunur (Skeggs, 2005, 2010). Özdeşleşimle bedene ve zihne katılacak ve 'kötü' olandan ayırt edilecek olan özellikler toplumsal popüler anlamda iyi olarak kodlananlardır. Buna göre orta sınıf değerlerin 'trend' veya 'moda' haline gelişi işçi sınıfı değer kümesinin bir patoloji veya ahlaki eksiklik olarak orta sınıfın bireyci kendilik inşasına göre tanımlanışıyla yakından ilişki içerisinde bulunmaktadır (Skeggs, 2004b: 85–7, 91–2).

Medyatik temsiller, belirli ölçüde eğitimsel formasyon ve orta-sınıf akranlarla sınırlı ilişki deneyimi genç işçi sınıfı kadınlarının gözünde neyin 'iyi' olduğu hakkında önemli ölçüde fikir vermektedir. Özellikle orta sınıfın televizüel temsilleri işçi sınıfı kadınlarına orta sınıf hayat tarzını öğretmektedir. İşçi sınıfı gibi kategorize edilmeme arzusu bedenlerin estetik, çekici tasarımı, giyim-kuşama dikkat ve evin yeniden-dekorasyonu dolayısıyla gözlemlenebilir eğilimlerle cisimleşmektedir. Beden, ırk, sınıf ve cinsiyetin kazındığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır; işçi sınıfı kadınlarının özdeşleşmeye çalıştığı ideal ise beyaz, bakımlı, hetero-feminen ve estetik bir orta sınıf kadın bedeni olarak belirmektedir (Skeggs, 1997: 84–6). Bir diğer ifadeyle, orta sınıf konum ve hayat tarzı bir ego-ideal olarak belirmektedir. Bourdieu'nun Lacan'a zımnen referansla bahsettiği sembolik düzleme geçiş için gerekli sembolik özdeşleşim beden ve evin tasarımı dahilinde eğilimler olarak gözlemlenmesine karşın, sembolik bir sermayeye dönüşebilecek meşruiyetten yoksun kalmaktadır: Genç işçi sınıfı kadınları özdeşleştiği orta sınıf kadınlar tarafından tanınmamaktadır. Söz konusu tanınma kaygısı aslında sınıfın gizli yaralarından kaçınma kaygısından ileri gelmektedir (Sennett ve Cobb, 1977). Bu bağlamda, işçi sınıfı kadınlarının orta-sınıf bir kadın bedeni imgesi ve yine orta sınıf kültürel tüketim pratikleriyle özdeşleşmelerinin nedeni, saygın bir birey olarak kabul görmek için yadsınma ve hor görülmeyle engelleyecek temsilleri sergilemektir (Skeggs, 1997: 78–83). İşçi sınıfının medyatikleşmiş rahatsız edici temsillerine yönelik iğrenme ve aşağılama gibi temel duygulanımlar, nesnel anlamda işçi sınıfı konumunda yer alanların bu sınıfsal temsile bürünmekten kaçınmalarına yol açar; utanç ve küçük düşürülme gibi bilinçdışı duygulanımlar hangi sosyal sınıfsal kimlikle (başarısız da olsa) özdeşleşileceğini etkiler. Alt sınıfların üst sınıflarla özdeşleşme çabaları ise bilinçdışı duygulanımların *habitus* oluşumunda/krizindeki etkisine ve sınıf kimliği algısında yarattığı kararsızlığa sebebiyet verir. Kararsızlık meselesi üzerinde durulması gereken bir konu ve biraz açmakta fayda var.

Çağdaş Britanya sınıf araştırmaları sınıf kimliği konusunda Britanya toplumunun genel bir kararsızlık tutumuna dikkat çekmektedir (Savage, 2000, 2005, 2007). Temelde arzu nesnesine ilişkin sevgi ve nefret duygulanımlarının birlikteliğini ifade psikanalitik bir kavram olarak kararsızlık/müphemlik (*ambivalence*), küçültücü ve küçük düşürücü ve bu nedenle yaralayıcı bir anlamı işaret eden sınıfın nesneliliği karşısında psişik bir savunma mekanizması şeklinde ortaya çıkar; sınıf hakkında konuşmak insanları defansif (savunmacı) terimler kullanmaya yöneltmektedir (Savage vd., 2001). Psişik defansın (savunmanın) söylemsel tezahürleri çok çeşitli olabilmektedir. Örneğin, Skeggs, işçi sınıfı kadınlarının sembolik sermaye yoksunluğundan dolayı kendilerini beyaz, orta sınıf İngiliz kategorisine uyarlayamadıklarını fakat, aynı zamanda, kendini geliştirme (*improvement*) adı altında söylemsel taktiklerle işçi sınıfı kategorisinden

de kaçmaya çalıştıklarını tespit etmiştir (1997: 82). Geliştirme söylemi, işçi sınıfı kadınlarının çocuklarının kendilerinden daha iyi bir hayat yaşayacağına dair besledikleri umutları ifade etmekte ve kadınların kültürel sermayelerinin kendi yerel çevrelerinde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Eğitim veya kadınlığın kullanımı aracılığıyla geliştirme, kültürel sermaye yaratımı ve gösterimi anlamında kullanılmaktadır. Geliştirme söylemi kadınların kendilerini nasıl sunduklarıyla ilgili, Ötekinin bakışına yönelik ego-ideale yakınsama stratejisi olarak bedenlerin tasarımında, evin/dairenin iç mimari dekorasyonunda ve genel olarak gelecek hayallerinde somutlanmaktadır (Skeggs, 1997: 84, 88-9). Kendini geliştiren kadınlar kendilerini geliştirmeyen diğerlerinden ayırırken defansif (savunmacı) bir tavır almaktadır. Çünkü Savage vd.'nin (2001) ileri sürdüğü gibi savunmacılık (*defensiveness*) insanların kendileriyle ilgili sınıfsal terimlerle konuşmaya başladıklarında Öteki karşısında küçük düşüklerini hissettikleri momentte devreye girmektedir.

Savage vd. (2001) sınıftan kaçınmak adına bireylerin kendilerini söylem düzeyinde sıradan (*ordinary*) biri olarak savunduklarını saptamıştır. Sıradanlık/bayağılık (*ordinariness*) terimi sınıf kavramının hem kararsızlığını, hem de sınıfın nesnel konumundan kaynaklı olası bir psikik yaraya karşı defans (savunma) mekanizmasını iki şekilde kurmaktadır: İlki sıradanlık ifadesi yerleşik sınıfsal konumların ötesine geçtiği için geleneksel sınıf algısını yerle bir eder. İkincisi ise sınıfsal anlamda sıradan olanı sıradan-olmayan ile karşılaştırma imkanı verir. Britanya toplumunda savunmacı tutum öznel ve nesnel sınıf anlatılarının biraradalığı olarak belirlemektedir: İnsanlar sınıfı dışarıda bir yerde (*out-there*), yani somut ve nesnel, bir şey olarak tanımlamakta, fakat mesele kendi sınıf kimliklerini tanımlamaya geldiğinde aynı nesnelliği yitirmektedir. Burada mühim olan insanların sınıfsal kimlikleri üzerine kararsızlıklarının düşünsel bir öz-kimlik algısıyla ilişkili olduğudur. Bu nedenle savunmacı tutum bir kimsenin kendi sınıfsal konumunu adlandırabilmekteki güçlüğüne ortaya koyar (Savage vd., 2001: 880-1). Sıradan/normal olmak ise ortada olmak anlamına geldiğinden, orta sınıf nesnel konumlardan bağımsız olarak bir özdeşleşim nesnesi olarak belirlemektedir (Savage vd., 2001: 885-7). Tıpkı diğer psikososyal sınıf araştırmalarının gösterdiği üzere sınıfın negatif anlam yükü ve çağrışımından dolayı insanlar normal olmayı arzuladıkları için orta sınıfla özdeşleşmektedir (Lawler, 2005; Skeggs, 2005; Layton, 2006).

Öteki karşısında aşağılanma ve utanç duygulanımlarından kaçınmak için, Britanya'da yaşayan bireylerin izledikleri defansif (savunmacı) bastırma stratejisi kendilerini sınıfla ilgili herhangi bir çağrışımından uzak tutmak veya medyatik popüler temsilleri sergilemekten kaçınmak şeklinde tezahür etmektedir. Geç modernite koşullarında bireyler belirli bir sınıfla özdeşleşmek yerine diğer sınıflardan kendilerini ayırdıklarında iyi hissetmekte ve sınıfı kendilerinin

dışında bir yerde kodlayarak olası bir gizli yaraya karşı kendilerini savunmaktadır (Savage vd., 2001: 884–5). Öte yandan, sınıftan nasıl bahsedildiği kültürel sermaye ve öz-güvene bağlı ortaya çıkmaktadır: Savage vd. (2001) kültürel sermayesi ve özgüveni yüksek bireylerin sınıf terimleriyle konuşabildiğini gözlemlemektedir. Kısaca, modern Britanya toplumunda sınıf özdeşleşilen, kimliğin başat kurucu unsuru olan bir konum değildir. Britanyalılar sınıfla ilgili herhangi bir tanımlamadan kaçınmaya çalışırken, bilinçdışı savunma mekanizmasıyla, Savage vd'nin tespit ettiği gibi, sınıf kimliği ve buna ilişkin tutumları yeniden üretmektedir (2001: 889–90).

Açıktır ki sınıf psikik olarak deneyimlenen bir görüngü. Hor görülme ve küçük düşme gibi negatif duygulanımları deneyimleme endişesinin derinden hissedildiği, duygusal şemaların buna göre oluşturulduğu, sosyal alanda öznellik konumlarının belirli duygulanımsal stratejilerle inşa edilmeye gayret gösterildiği sosyalleşmiş bir psikik ekonomiyle karşı karşıyayız (özellikle bkz. Walkerdine, 2009, 2010; Walkerdine vd., 2001) – en azından geç modern Britanya toplumunda durum böyle. Bu bağlamda duyguların da sınıfsal kutuplaşmasından söz edilebilir: Orta sınıfın kibir, tatmin ve gururla kendini ifade ederken; işçi sınıfının kolektif kesimleri dayanışma ve tutunuma dair pozitif bir portre çizerken, bireycileşmiş işçi sınıfı kesimleri hınç, kıskançlık, öfke ve dargınlık sergilediği görülmektedir (Reay, 2005). Sosyal olarak değer atfedilen ve önemli görülen, ortak algıda saygınlık uyandıran şeylere yönelik duygulanımların mobilize edildiği ve evrensel-ortak beğeniyle kurulan özdeşleşim süreçlerinin şekillendirdiği sosyal uzamda enerjinin aktarımı, izlediği yön, bileşenleri, değişimi ve yoğunlaşması sosyal ilişkilerin dokusunu ve dolayısıyla da sosyal sınıfı düzenlemektedir. Endişe, korku, utanç, pişmanlık gurur, kıskançlık kendiliğin bir ötekiyle karşılaşması, karşılaştırılması, ötekiyle özdeşleşip özneleşme süreçlerinde ortaya çıkmaktadır (Charlesworth, 2000; Sayer, 2005; Skeggs, 2010).

Öte yandan, Britanya orta sınıfları üzerine yapılan araştırmalar söz konusu sınıfların *habitusunun* duygulanımsal boyutunun sahip olmaya dayalı bir bireycilikle özdeşleşim neticesinde belirlendiğini ortaya koyar. Orta sınıfın özdeşleşim kurduğu hedef ve nesnelere kendini geliştirme, hazzın ertelenmesi ve kendiliğin bir mülk olarak algılanıp tasarlanması gibi unsurlar olarak belirmektedir (Skeggs, 2004a, 2004b). Burada dikkat çeken husus orta sınıf ebeveynlerin davranış kalıplarıdır. Orta sınıf ebeveynler çocuklarını duygulanımsal yatırım nesnelere dönüştürmektedir. Orta sınıfın temel hırsları ilerde maddi bir kazançla dönüştürülebilecek okul ve üniversite öğrenimi dolayısıyla müzik, dans ve türlü sanatsal alanlarda bir takım beceri ve yetilerin çocuklara kazandırılması üzerine kuruludur (Reay ve Lucey, 2003; Reay, 2008; Reay vd., 2011). Bu tip kazanımların içselleştirilmesi, edinimci-kazanımcı

tutumun ahlaki bir kaide haline gelerek normalleşmesi ve öteki sosyal sınıfsal pratiklerin yargılanmasında bir nirengi noktası olarak işlemektedir.

Kültürel sermaye kavramı özellikle eğitim alanında belirli yetilerin kazanılması ve belgelenmesiyle somutlanır (Bourdieu, 1986). Kültürel sermaye sahibi ebeveynlerin temel duygulanımsal yatırımı sahip olunan sermayenin çocuklara aktarılmasıdır. Ebeveynin duygulanımsal yatırım nesnesi çocuğun donanımının artırımı haline gelirken aile ve çocuk ilişkileri tasarlanacak, kurgulanacak ve yeniden yapılandırılacak psiko-sosyal bir uzama dönüşür; çünkü yükseköğrenimden elde edilecek kazanım işgücü piyasasında yakalanacak mesleki fırsatlarla sınıfsal konumlara tahvil edilebilir olmaktadır (Lucey ve Reay, 2000; Reay, 2004). Burada kültürel sermayenin değişim değerinden ziyade tutkunun rolü göz önüne alınmalıdır, çünkü çocuğun eğitime yönelik motivasyonu ve arzusu orta sınıfın duygulanımsal dinamiklerinden bağımsız değildir. Ebeveynlerin endişe ve arzularının belirlediği bir tahayyülde orta sınıf çocukların başarı algısı, derecesi ve isteği şekillenir; dahası, ebeveynlerin duygulanımlarının aktarıldığı çocukların model-imge tercihleri ve özdeşleştikleri kişi, nesne ve hedefler de yine ebeveynlerin hırslarıyla örtüşür. Bu sürecin *habitusu* bir boyutunu tanımlayan devamlılık, sürengenlik ve yeniden-üretimi tetiklediği ise aşıkardır.

Eğitim uzamı sınıfın psişik çatışmasının en üst düzeyde yaşandığı ve kaygı (*anxiety*) gibi negatif temel bir duygulanımın *habitus* oluşumunu/krizini temelden belirlediği bir sosyal mücadele sahası olarak karşımıza çıkmaktadır (Reay, 2004; 2008). Fakat bu kez bir alt sınıf tedirginliğinden ziyade, alt ve üst sınıfların her bir üyesinin okul mekanında yaşanan karşılaşmalardan türeyen çoklu bir kaygı, tedirginlik ve korku hali tespit edilmektedir (Reay, 2015). Yine Britanya temelli çalışmalar göstermektedir ki orta sınıf mensubu genç kuşaklar alt sınıf çoğunluğun bulunduğu okul mekanında imtiyazlarından dolayı negatif duygulanımlar deneyimlemekte ve alt sınıf sosyo-kültürel kodlara uyum sağlayamamaktan ötürü yoğun bir kaygı yaşamaktadır. Kültürel sermaye donanımı yüksek ebeveynlerin model-imge ve hırslarıyla özdeşleşen çocuklarının alternatif model ve değerler karşısında yaşadığı kriz defansif (savunmacı) bir tutumla sakınma, korunma ve kaçınma pratiklerine dönüşmektedir. Beyaz orta sınıflar için aşına olmayan bir çevrede sınıf ilişkilerinin *habitusta* içselleştirilmesi Ötekine karşı güçlü duygusal tepkilere tahvil edilmektedir. İngiliz orta sınıfları yoksulluk ve yoksunlukla kirlenmekten büyük endişe duymaları nedeniyle bağımsızlık ve başarı duygusunu sürdürebilmek için zorunluluk halini yadsımaktadır (Reay, 2015: 10–2). Fakat bu durum ifade edildiği gibi, tek yönlü değil; beyaz işçi sınıfı bir birey de orta sınıf bir değer olarak eğitimsel başarıyı birleştirirken zorlanmakta ve korku ve endişe gibi benzer negatif duygulanımlarla yüklenmektedir (Reay, 2015: 5–7).

Sınıfsal karşılaşmaların kültürel çatışması *habitusta* parçalanma ve egoda bölünme meydana getirirken, negatif duygulanımların yarattığı rahatsızlığa karşı bulunan çözüm ise yakın temas halinde olan akranların birbirinin sınıfsal kendilik tarzlarıyla özdeşleşimi (*projective identification*) şeklinde gerçekleşmektedir (Reay, 2015: 12). Başka bir deyişle, okul mekanında orta sınıf çocuklar işçi sınıfı çocuklarının kodlarını (dışlanma, yadsınma, aşağılanma gibi) radikal bir duygu durumundan kaçınmak için özümseye çalışmaktadır.

Özetle çağdaş Britanya sosyal sınıf yazını, klinik psikanalizin duygulanım, özdeşleşim ve defans (savunma) mekanizması gibi kavramları kullanarak sınıf *habitusu* kavramının oluşum ve krizini açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, sınıf *habitusunun* oluşum veya krizinin bastırma, yüceltme, aktarım ve savunma mekanizmalarıyla iç içe geçtiği görülmektedir. Psikanalitik-çekimli psikososyal sınıf kavrayışı, şüphesiz, Türkiye sosyal sınıf araştırmaları için de ufuk açıcı bir bakış açısı sunabilir.

5. DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE SINIF ARAŞTIRMALARINA PSİKOSOSYAL BİR BAKIŞ AÇISI GETİRİLEBİLİR Mİ?

Bir tamlık, bütünlük olarak pozitif bir sınıf kimliği tanımlamasından ziyade, sınıf kimliğini bir pozitivite olarak mümkün kılan duygulanımsal yatırım, özdeşleşim ve defans (savunma) mekanizması gibi klinik psikanalizin kavramlarını sınıf analizine dahil etmenin önemini tartıştık. Söz konusu kavramlar sınıf özneliği ve bilincini temelde *bilinçdışı*na ve psikososyal süreçlere referansla çözümlenmeye yardımcı olmaktadır. Psikososyal sınıf çözümlemesinin teorik ekseninin Bourdieu'nun psikanalize, özellikle Freud ve Lacan'ın görüşlerine yaklaşmasıyla belirlendiğine işaret ettik. Sosyal pratik teorisi özne oluşumunu topluma özgü koşulların içselleştirilmesi, özümsemesi ve somutlanması bakımından açıklarken, dışsal koşulların bireysel ve kolektif pratikte düzenli olarak doğaçlanmasına yönelik analiz, bireyin sosyal tarihini nasıl özümlediğini ve sembolik düzene nasıl adım attığını anlamayı gerektirir. Öznenin belirli bir sınıfa özgü meşru görülen bedensel ve zihinsel eğilimler kümesini kazanabilmesi o sınıfsal konumunun belirleyici sembolleriyle özdeşleşmesini gerektirir. Sınıfsal konumla özdeşleşim duygulanımların kanalize edildiği psişik bir süreç olmakla birlikte, aynı zamanda öznenin sınıfa özgü eğilimleri, yani *habitusu* kazanarak ilgili sosyal sahalarda da aktörleştiği bir sosyal süreçtir. Fakat yukarıda değindiğimiz Britanya sınıf çalışmaları *habitusun* oluşumu kadar krizinin de mümkün olduğunu serimlemiştir: Alt sınıfların orta sınıf kültürel pratiklerle özdeşleşimi, kazanılan eğilimlerin meşru görülmemesi ve uyumsuzluğu nedeniyle *habitusun* yarılmışlığını imlemektedir. Alt sınıfların sembolik tanınma arzusu kültürel pratiklerin meşru sahibi orta sınıflarda iğrenme, hor görme, aşağılama ve benzeri negatif duygulanımları uyandırırken;

tanınma arayışının yanıtsız kalmasından ötürü hınç, öfke ve benzeri negatif duygulanımlar da alt sınıflarda psişik dünyasında belirleyici olmaktadır. Bir ölçüde sınıfsal karşılaşmaların ve etkilenmelerin neticesinde tezahür eden negatif duygulanımlar kültürel tüketimden eğitime farklı sosyal mücadele sahalarında gözlemlenmektedir. Kısaca, sınıfsal temsil ve eğilim psikososyal bir meseledir.

Peki buraya kadar çizdiğimiz psikososyal analiz hattının Türkiye sınıf çalışmaları bakımından önemi ne olabilir? Hemen belirtmelidir ki Bourdieu eksenli sosyal pratik teorisi çerçevesinde psikososyal tartışma hatlarına yakınsayan hatta önemli veriler sunabilecek çalışmalar mevcut (Karademir-Hazır, 2014, 2017; Üstüner ve Holt, 2009). Fakat Türkiye sınıf yazınında sınıf *habitusunu* klinik psikanalizin kategori ve kavramlarıyla çalışan araştırmalar henüz yok. Söz konusu boşluk dikkate alınır, yöntemsel bir davet olarak İngiliz psikososyal yaklaşım geleneğinin metodolojik ilkeleri sınıfsal kimlik ve eğilim oluşturma süreçlerini anlamak ve açıklamak adına önerilebilir (bkz. Hollway ve Jefferson, 2000, 2005). Buna göre, öncelikle bireylerin *habitus*, sermaye donanımı ve sermaye donanımındaki artış veya azalışa göre (eğitim, spor, siyaset, akademi, vb.) çeşitli sosyal sahalarda değişen sosyal yörüngeleri (*trajectories*) serimlenmeli; sonrasında ilgili sahada konumlanan bireylerin sözlü tarih aracılığıyla biyografileri oluşturulmalıdır. Oluşturulan biyografilerde bireylerin belirli olaylara ve etkilenimlere karşı sergiledikleri duygusal/duygulanımsal tepkileri incelenebilir. Örneğin çeşitli sınıfsal karşılaşmalarda verilen tepkiler, öykünülen ve arzu duyulan kişi/hayat tarzı/statü, hayaller/amaçlar/hedefler, hissedilen fakat dile gelmeyen duygular, bastırılan rahatsız olma/küçük düşme/hor görülme halleri gibi öne çıkan travmatik deneyimler ve etkileri sınıfsal kimlik oluşturma veya kimliksizleşme üzerine çok şey söyleyecektir. Bir sonraki adım ise sosyal yörüngelerde öne çıkan duygulanımsal yatırım ve yerinden edilmelerin psikanalitik bir yorumsamaya tâbi tutulması olacaktır (bkz. Gadd ve Jefferson, 2007). Klinik psikanalizin kavram ve kategorilerinin yardımıyla yapılacak bu yorumsama *habitus* oluşumu/yarılması/krizi hakkında şüphesiz derinlemesine bilgi verecektir. İzlenecek yöntem bu olacaksa eğer, psikanalizin temel kategorilerinin işe koşulduğu bir yorumsamayı Bourdieu'nun sosyal pratik teorisi içerisinden inşa etmek, Türkiye sosyal sınıf araştırmalarında son derece ufuk açıcı bir kuramsal-yöntemsel çerçeve olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Bauman, Zygmunt (1991), *Modernity and Ambivalence* (Cambridge: Polity).

- Bauman, Zygmunt (1992), *Intimations of Postmodernity* (London: Routledge).
- Beck, Ulrich (1992), *Risk Society* (London: Sage).
- Bennett, Tony, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal ve David Wright (2009), *Culture, Class, Distinction* (London ve New York: Routledge).
- Berman, Marshall (1988), *All That Is Solid Melts Into Air* (London: Verso).
- Bourdieu, Pierre (1977), *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Bourdieu, Pierre (1984), *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste* (Cambridge: Harvard University Press).
- Bourdieu, Pierre (1986), "The forms of capital", J. G. Richardson (der.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (New York: Greenwood): 241–258.
- Bourdieu, Pierre (1987), "What makes a Social Class? On the theoretical and practical existence of groups", *Berkeley Journal of Sociology*, 32: 1–18.
- Bourdieu, Pierre (1990), *The logic of Practice* (Stanford, California: Stanford University Press).
- Bourdieu, Pierre (1996), *The Rules of Art* (Cambridge: Polity).
- Bourdieu, Pierre (2000), *Pascalian Meditations* (Cambridge: Polity).
- Bourdieu, Pierre (1998), *Practical Reason* (Cambridge: Polity).
- Bourdieu, Pierre (2008), *The Bachelors' Ball: The Crisis of Peasant Society in Bearn*, (Chicago: University of Chicago Press).
- Bourdieu, Pierre ve Loïc J. Wacquant (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology* (Chicago: University of Chicago Press).
- Braverman, Harry (1974), *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (London: Monthly Review Press).
- Charlesworth, Simon J. (2000), *A Phenomenology of Working Class Experience* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Coşkun, Mustafa Kemal (2012), *Sınıf, Kültür ve Bilinç: Türkiye'de İşçi Sınıfı Kültürü, Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat* (Ankara: Dipnot).
- Crompton, Rosemary (1998), *Class and Stratification* (Cambridge: Polity).

Crossley, Nick (2001), *The Social Body: Habit, Identity and Desire* (London: Sage).

Devine, Fiona (1992), *Affluent Workers Revisited* (Edinburgh: Edinburgh University Press).

Devine, Fiona (1998), *Social Class in Britain and America* (Edinburgh: Edinburgh University Press).

Freud, Sigmund ([1921] 1975), *The Group Psychology and the Analysis of the Ego* (New York: WW Norton & Company).

Freud, Sigmund ([1923] 2001), "The Ego and the Id", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud Volume XIX: The Ego and the Id and Other Works* (London: Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis): 3–66.

Freud, Sigmund (1991), *On Metapsychology* (London: Penguin).

Gadd, David ve Tony Jefferson (2007), "On the defensive: A psychoanalytically informed psychosocial reading of *The Jack-Roller*", *Theoretical Criminology* 11(4): 443–467.

Geniş, Arif (2006), *İşçi Sınıfının Kıyısında: Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Dipnot).

Giddens, Anthony (1990), *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press).

Gillies, Val (2005), "Raising the "Meritocracy": Parenting and the Individualization of Class", *Sociology*, 39 (5): 835–53.

Goldthorpe, John (1996), "Class Analysis and the Reorientation of Class Theory", *British Journal of Sociology*, 47(3): 481–505.

Goldthorpe, John ve Gordon Marshall (1992), "The Promising Future of Class Analysis", *Sociology* 26(3): 381–400.

Goldthorpe, John, David Lockwood, Frank Bechhofer ve Jennifer Platt (1969), *The Affluent Worker in the Class Structure* (Cambridge: Cambridge University Press).

Hage, Ghassan (1998), *White Nation: Fantasies of White Supremacy in a Multicultural Society* (Annandale, NSW: Pluto Press).

Harvey, David (1999), *The limits to capital* (London ve New York: Verso, London)

Hollway, Wendy ve Tony Jefferson (2000), *Doing Qualitative Research Differently: Free Association, Narrative and the Interview Method* (London: Sage).

Hollway, Wendy ve Tony Jefferson (2005), "Panic and Perjury: A Psychosocial Exploration of Agency", *British Journal of Social Psychology*, 44 (2): 147–63.

Jessop, Bob (1996), "Post-Fordism and the State", Bent Greve (der.), *Comparative Welfare Systems*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan): 165–183.

Karademir Hazır, Irmak (2014), "Boundaries of middle-class identities in Turkey", *The Sociological Review*, 62, 675–697.

Karademir Hazır, Irmak (2017), "Wearing class: A study on clothes, bodies and emotions in Turkey", *Journal of Consumer Culture*, 17(2): 413–432.

Kirk, John (2007), *Class, Culture and Social Change: On the Trail of the Working Class* (Basingstoke: Palgrave).

Knights, David ve Hugh Willmott (1990), *Labour Process Theory* (London: Macmillan).

Knights, David, Hugh Willmott ve David Collinson (1985), *Job Redesign: Critical Perspectives on the Labour Process* (Aldershot: Gower).

Lacan, Jacques (1998), *Seminar. Book XX, Encore* (New York: Norton).

Lacan, Jacques (2006), *Écrits: The first complete edition in English* (New York: Norton) (Çev. Bruce Fink).

Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1985), *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (London: Verso Books).

Lash, Scott ve John Urry (1987), *The End of Organised Capital* (Cambridge: Polity Press).

Lawler, Stephanie (2005), "Disgusted Subjects: The Making of Middle-Class Identities", *The Sociological Review*, 3 (3): 429–446.

Layton, Lynne (2006), *That Place Gives Me the Heebie Jeebies*, Lynne Layton, Nancy Caro Hollander ve Susan Gutwill (der.), *Psychoanalysis, Class and Politics: Encounters in the Clinical Setting* (London: Routledge): 51–64.

Lucey, Helen ve Diane Reay (2000), "Social Class and the Psyche", *Soundings*, 15, 139–154.

Özüğurlu, Metin (2005), *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi* (İstanbul: Kalkedon).

Probyn, Elspeth (2004), "Shame in the Habitus", *The Sociological Review*, 52 (2): 224–248.

Reay, Diane (2004), *Gendering Bourdieu's Concept of Capitals? Emotional Capital, Women and Social Class*. In Lisa Adkins ve Beverly Skeggs (der.), *Feminism After Bourdieu* (Oxford: Blackwell): 57–74.

Reay, Diane (2005), "Beyond Consciousness?: The Psychic Landscape of Social Class", *Sociology*, 39, 911–928.

Reay, Diane (2008), "Psychosocial Aspects of White Middle-Class Identities: Desiring and Defending Against the Class and Ethnic 'Other' in Urban Multi-Ethnic Schooling", *Sociology*, 42 (6): 1072–1088.

Reay, Diane (2015), "Habitus and the psychosocial: Bourdieu with feelings", *Cambridge Journal of Education*, 45(1): 9–23.

Reay, Diane ve Helen Lucey (2003), "The Limits of 'Choice': Children and Inner City Schooling", *Sociology*, 37 (1): 121–142.

Rogaly, Ben ve Becky Taylor (2009), *Moving Histories of Class and Community* (Basingstoke: Palgrave).

Sandler, Joseph (1988), "The concept of projective identification", Joseph Sandler (der.) *Projection, Identification, Projective Identification* (London: Karnac Books): 13–26.

Savage, Mike (2000), *Class Analysis and Social Transformation* (Buckingham: Open University Press).

Savage, Mike (2005), "Working-Class Identities in the 1960s: Revisiting the Affluent Worker Study", *Sociology*, 39 (5): 929–946.

Savage, Mike (2007), "Changing social class identities in post-war Britain: Perspectives from Mass Observation", *Sociological Research Online* 12 (3), <http://www.socresonline.org.uk/12/3/6.html>.

Savage, Mike, Gaynor Bagnall ve Brian Longhurst (2001), "Ordinary, Ambivalent and Defensive: Class Identities in the Northwest of England", *Sociology*, 35: 875–892.

Sayer, Andrew (2005), *The Moral Significance of Class* (Cambridge: Cambridge University Press).

Sennett, Richard ve Jonathan Cobb (1977), *The Hidden Injuries of Class* (New York: Knopf).

Skeggs, Beverley (1997), *Formations of Class and Gender* (London: Sage).

Skeggs, Beverley (2004a), *Class, Self, Culture* (London: Routledge).

Skeggs, Beverley, (2004b), “Exchange, Value and Affect: Bourdieu and ‘the Self’”, Lisa Adkins ve Beverley Skeggs (Der.), *Feminism After Bourdieu* (Oxford: Blackwell): 75–97.

Skeggs, Beverley (2005), “The Making of Class and Gender Through Visualizing Moral Subject Formation”, *Sociology*, 39 (5): 965–982.

Skeggs, Beverley (2010), *Class, Culture and Morality: Legacies and Logics in the Space for Identification*”, Margaret Wetherell ve Chandra Talpade Mohanty (der) *The Sage Handbook of Identities* (London: Sage): 339–359.

Stavrakakis, Yannis (1999), *Lacan and the Political* (London: Routledge).

Steinmetz, George (2008), “The Colonial State as a Social Field”, *American Sociological Review*, 73: 589–612.

Steinmetz, George (2014), “From Sociology to Socioanalysis: Rethinking Bourdieu’s Concepts of Habitus, Symbolic Capital, and Field along Psychoanalytic Lines”, Lynn Chancer ve John Andrews (Der.), *The Unhappy Divorce of Sociology and Psychoanalysis Diverse Perspectives on the Psychosocial* (Basingstoke: Palgrave): 203–219.

Thompson, Edward Palmer (1963), *The making of the English working class* (New York: Vintage).

Tyler, Imogen (2008), “‘Chav Mum, Chav Scum’: Class Disgust in Contemporary Britain”, *Feminist Media Studies*, 8 (1): 17–34.

Üstüner, Tuba ve Douglas B. Holt (2009), “Toward a theory of status consumption in less industrialized countries”, *Journal of consumer research*, 37 (1): 37–56.

Wacquant, Loïc (2005) *Carnal Connections: On Embodiment, Apprenticeship, and Membership*, *Qualitative Sociology*, 28 (4): 445–474.

Wacquant, Loïc (2007), “Pierre Bourdieu”, Rob Stones (der.), *Key Sociological Thinkers* (New York: Palgrave Macmillan): 261–277.

Wacquant, Loïc (2011), “Habitus as topic and tool: Reflections on becoming a Prizefighter”, *Qualitative Research in Psychology*, 8 (1): 81–92.

Wacquant, Loïc (2016), "A concise genealogy and anatomy of habitus", *The Sociological Review*, 64: 64–72.

Walkerdine, Valerie (2009), "Steel, Identity, Community: Regenerating Identities in a South Wales Town", Margaret Wetherell (Der.), *Identity in the 21st Century: New Trends in Changing Times* (Basingstoke: Palgrave): 59–75.

Walkerdine, Valerie (2010), "Communal Belongingness and Affect: An Exploration of Trauma in an Ex-Industrial Community" *Body and Society*, 16 (1): 91–116.

Walkerdine, Valerie ve Peter Bansel (2010), "Neoliberalism, Work and Subjectivity: Towards a More Complex Account" Margaret Wetherell ve Chandra Talpade Mohanty (Der.), *The Sage Handbook of Identities* (London: Sage): 492–507

Walkerdine, Valerie, Helen Lucey ve June Melody (2001), *Growing Up Girl: Psychosocial Explorations of Gender and Class* (Basingstoke: Palgrave).

Wright, Eric Olin (1985), *Classes* (London: Verson).

Young, Jock (1999), *The exclusive society: Social exclusion, crime and difference in late modernity* (London: Sage).